

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA EFES HARABELERİ'NİN İNGİLTERE'YE GÖTÜRÜLMESİ ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

SOME THOUGHTS ON THE CONVEYED OF THE RUINS OF EPHEBUS TO ENGLAND IN THE OTTOMAN EMPIRE

Sıdıka Tamtürk¹

Prof. Dr. Bayram Bayraktar²

Özet

Bu çalışma 19. yüzyılda Efes Harabeleri'nin İngiltere'ye nasıl götürüldüğünü bilimsel verilerle ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Birçok medeniyeti içinde barındıran Anadolu toprakları, sahip olduğu kültürel varlıklar sebebiyle tarih boyunca Batılı devletlerin ilgisini çekmiştir. Kimlik arayışında olan Avrupalı devletler Anadolu'da bulunan antik kentler üzerinde yoğunlaşmışlar ve buralarda pek çok kazı çalışmaları yapmışlardır. Kazı çalışmaları yapılan kentlerden birisi de Efes antik kentidir. 2015 yılı itibariyle UNESCO Dünya Kültür Mirası listesine alınan Efes kentindeki çalışmalar, İngiltere ve Avusturya tarafından yürütülmüştür. Bu kazı çalışmaları sırasında bulunan antik eserler kazıları yapan ülkelerin müzelerine taşınmıştır. Eserleri arama ve taşıma işlemleri sırasında pek çok antik eser de tahrip edilmiştir.

Avrupa'da eski eser bilinci Rönesans ile başlarken, Osmanlı Devleti'nde çok geç oluşmuştur. 19. yüzyılda dağılma ve çöküş sürecinde olan Osmanlı Devleti içinde bulunduğu siyasi durum sebebiyle eski eserlere gereken önemi gösterememiştir. Efes antik kentindeki ilk kazılar, 1869 yılında İngiliz Mühendis John Turtle Wood tarafından başlatılmıştır. Padişah adına müze kurulması bahanesiyle bir garda toplanan antik eserler İzmir limanından gemilerle İngiltere'ye götürülmüştür. Osmanlı Devlet yöneticileri bu durumu çok geç fark etmişlerdir. Bu durum başta Osman Hamdi Bey olmak üzere bazı aydınlar tarafından tepki ile karşılanmış ve birtakım önlemler almaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Efes Harabelerinin Nakli, John Turtle Wood, Osman Hamdi Bey, Tarihi Eser Kaçakçılığı

Abstract

The main aim of this article is to identify how the ruins of Ephesus was taken from to England in the 19th century, by using scientific data. Throughout history, the western countries have been attracted to the Anatolian lands, which contain many civilizations, because of their cultural assets. The European states in search of identity have concentrated on the ancient cities in the Anatolia and they have done a lot of excavations around here. One of the cities where excavation work was done is the ancient city of Ephesus. The work of Ephesus in the list of UNESCO World Cultural Heritage in 2015, conducted by England and Austria.

¹Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Mezunlu, sidikatamturk@hotmail.com.

²Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, bayram.bayraktar@deu.edu.tr.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA EFES HARABELERİ'NİN İNGİLTERE'YE GÖTÜRÜLMESİ ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

The ancient artifacts found during these excavations were moved to the countries that made excavations. Many ancient artifacts were destroyed during the search and transportation of artifacts.

The ancient artifacts consciousness in Europe began with the Renaissance, it was too late in the Ottoman Empire. Due to the political situation in the Ottoman Empire which was in the process of disintegration and collapse in the 19th century, did not show the necessary importance to the ancient artifacts. The first excavations in the ancient city of Ephesus were initiated by the English engineer John Turtle Wood in 1869. The ancient artifacts gathered in a station under the pretext of building a museum on behalf of the sultan, were taken to England by ships from İzmir port. Ottoman state officials have noticed this too late. This situation was met with reaction by some intellectuals, especially Osman Hamdi Bey and tried to take some precautions.

Keywords: Ottoman Empire, Conveying Ephesus Ruins, John Turtle Wood, Osman Hamdi Bey, Historical Artifacts Smuggling

1. GİRİŞ

İlkçağların ünlü kentlerinden biri olan Efes antik kenti, Menderes Nehri'ne yakınlığı dolayısıyla tarıma gayet uygun topraklarının bulunması, doğuya açılan büyük ticaret yollarının ağzında yerleşmiş olması, hem ilk çağda hem de sonraki çağlarda önemli bir dini merkez olması özelliğiyle sürekli hareketli ve önemli bir kent olarak karşımıza çıkmaktadır.³

2015 yılında dünya kültür mirasına alınan Efes antik kenti, Ege Bölgesi'nde İzmir'in Selçuk kasabası sınırları içinde yer almaktadır. Kentin, Selçuk'a uzaklığı ise 3 km'dir. İlk yıllarda Küçük Menderes (Kaistros) Nehri ağzında kurulan ve antik dönemde İyonya (İonia)⁴ sınırları içinde yer alan Ephesos'un geçmişi M.Ö. 3. binyıla kadar uzanmaktadır. M.Ö. II. binyılın ikinci yarısına ait Hitit belgelerinde Ephesos sözcüğü Apaşa sözcüğünün hellenleştirilmiş şekli olmakla birlikte, Arzawa⁵ bölgesinin başkenti olarak geçmektedir.⁶

³Sina, A. Eti. (1994). Herodotos, Strabon ve Pausanias'ta Geçen İonia Kent Devletleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s. 59.

⁴Batı Anadolu'nun kıyı şeridinde, İzmir'in güneyinde ve batısında kalan bölgeyi kapsayan ve güneyde, Menderes Nehri ağzı bitişiğindeki yarımada'yı içine alan anakara parçasına İonia denir. Bkz. Umar, B. (2001). İonia, İnkilap Kitabevi Yayını, İstanbul, s. 1.

⁵Arzawa: "Ormanlık anlamına gelen Arzawa adı, Luvi dilinde Arza kök sözcüğü ile uwa takısından türetilmiştir. Hitit belgelerinde çok sık rastlanan Arzawa adı, Anadolu'da Luwi halkının yurdu olan bölgelerden bir bölümünün adıdır. Arzawa beylikleri Hititleri çok uğraştırmıştır. O beyliklerden bir tanesi, Hitit Büyük Kralı II. Murşili döneminde Uhhaziti adlı kralın yönetimindeydi (başkenti Apasa/Ephesos idi) ve yine Arzawa diye anılıyordu. Çağdaş yapıtlarda yanilgıyı önlemek için bu beyliğe ve ülkesine Arzawa Minor denir." Bkz. Umar, B. (1993). Türkiye'deki Tarihsel Adlar, İnkilap Kitabevi Yayınları, İstanbul, s. 118.

⁶Gür, S. (2007). İlk İnsandan Selçuklu'ya Anadolu Uygarlıkları ve Antik Şehirler, Alfa Yayınları, İstanbul, s. 184; Tül, Ş. (1-5 October 2012) "Ephesos", Mid-Colloquium Social Trip Guide, IESCA 2012, İzmir, s. 22; Umar, B. (2001). İonia, İnkilap Kitabevi Yayını, İstanbul, s. 171.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA EFES HARABELERİ'NİN İNGİLTERE'YE GÖTÜRÜLMESİ ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

Geçmiş M.Ö. 3. binyıla dayanan ve köklü bir tarihi geçmişe sahip olan Efes kentinin, kültürel mirasını içinde barındıran, birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış olan Anadolu topraklarındaki kültürel varlıklar her çağda ilgi odağı olmuştur. Özellikle 16. yüzyıldan itibaren Avrupalıların ilgisi Batı Anadolu üzerinde yoğunlaşmıştır. Avrupa'da Rönesans döneminin etkisiyle, eski eserlere olan ilginin başlaması nedeniyle Anadolu'ya pek çok yabancı gezgin gelmiştir. Avrupa'da müzecilik anlayışının Osmanlı Devleti'nden önce gelişmiş olması ve arkeolojik kalıntıların öneminin Osmanlı Devleti tarafından fark edilememiş olması Anadolu'ya ait pek çok tarihi eserin yurtdışına kaçırılmasına neden olmuştur.

Efes antik kentindeki ilk arkeolojik kazılar British Museum adına İngiliz mühendis John Turtle Wood tarafından 1869 yılında başlatılmıştır. Wood, 1869 yılında tiyatrodan bulduğu yazıttan yola çıkarak Hellenistik Dönem sur duvarlarını izleyerek Magnesia kapısını, ardından yolu izleyerek Artemis Tapınağı'nı bulmuştur.⁷ British Museum'un katkılarıyla Wood, bölgeyi 1874 yılına kadar kazmayı sürdürmüştü fakat en alt düzeye kadar inememiştir. 1904 yılında British Museum'un desteğiyle çalışmaları D.G. Hogarth tamamlamıştır. Bu çalışma sırasında Hogarth, tapınağı temeline kadar ortaya çıkarmış, çeşitli inşaat dönemlerini belirlemiş, önemli mimari ve sanat eserlerini ortaya çıkarmıştır. Ephesos'un başka bölgelerinde 1895 yılında Avusturyalı bir arkeolog ekibi kazı çalışmalarına başlamıştır.⁸

53

19. yüzyılda arkeoloji ile karşılaşan Osmanlı Devleti, bu kavrama yabancı konumdadır. Batılı gezginlerin Osmanlı topraklarındaki eski eserlere olan ilgisini Osmanlılar, uzun bir süre anlayamamıştır. Antik eserlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun görsel dünyasında değer taşımadığını öne süren Avrupalılar, bu dönemden itibaren uzun yıllar, Bizans ve Yunan-Roma uygarlıklarından kalan antik eserleri müzelerine götürmüşlerdir.⁹

19. yüzyılın sonlarına doğru İzmir yakınlarındaki ören yerlerinin hemen tümünde, yabancı arkeologlarca kazılar yapıldığını görüyoruz. Efes antik kentinde Mr. J. T. Wood tarafından sürdürülen kazılardan söz eden bir gazete yazısında şu satırlarla karşılaşıyoruz:

“Efes'te Mr. Wood'un kazıları devam etmekte. Ama burada bulunan eserlerin yabancı ülkelere kaçırılması hiç de iyi değil. Wood, maalesef bulduğu eserlerden beğendiklerini, British Museum'a götürecektir. Bu arada, bir vatansever ve hem de bir arkeolog olan Ethem Paşa, acaba

⁷Erdemgil, M. Selahattin. 1993. Efes, Yeni Zamanlar Dağıtım, İzmir, s. 26.

⁸Freely, J. (2002). Türkiye Uygarlıklar Rehberi, 3. Cilt: Ege Kıyıları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s. 100.

⁹Kutlu, B. (2007). Batı Anadolu'daki Arkeolojik Kazılar (1860-1910), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek, İstanbul, s. 4.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA EFES HARABELERİ'NİN İNGİLTERE'YE GÖTÜRÜLMESİ ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

buna engel olamaz mı?"¹⁰ Buradan eski eserlerin korunması bilincinin, 1870'lerin başlarında yeşermeye başladığını anlıyoruz; ancak, eserlerin kaçırılmasının engellenip engellenemediğine dair herhangi bir haber ve bilgiyle karşılaşmamıştır. Bu arada, Efes kazılarında bulunan küçük eski yapıtların İzmir'de çarşılarda satılmakta olduğu da verilen bilgiler arasındadır.¹¹

2. EFES HARABELERİ'NİN İNGİLTERE'YE GÖTÜRÜLMESİ

Yabancı demiryolu inşaat şirketleri tarafından Osmanlı Devleti'ne getirilen teknoloji, beraberinde eski eser tahribatını ve kaçakçılığı arttırmıştır. İzmir Demiryolu Müdürü Delarke'nin Sadaret'e gönderdiği dilekçede, 1856 yılında İngiliz şirketi tarafından gerçekleştirilen İzmir-Aydın demiryolu inşaatının eski eser tahribatına neden olduğu belirtilmiştir. Delarke, dilekçesinde Efes'te mermer bir blok bulduklarını daha birçok şey bulacakları için kendi denetiminde bir müze kurulmasını talep etmiş ve bu talep 1863 tarihli padişah emriyle uygun bulunmuştur.¹²

Eserleri yurt dışına çıkaran kişiler, çeşit çeşit nedenlerle ülkeye gelmişlerdir. Bunlardan birisi de demiryolu çalışmaları amacıyla İzmir'e gelen ve Efes'te kazılar yapıp pek çok eserin İngiltere'ye götürülmesine sebep olan John T. Wood'tur.¹³

Mühendis Wood, kentteki araştırmalardan edindiği bilgileri, devamlı ilişkiler kurduğu İngiltere'deki yetkililere anlatmıştır. İngiltere'deki bu bağlantıları sonucunda, Efes'te kazı yapmak amacıyla destek ve ödenek sağlanması için İngiliz British Museum'la anlaşmıştır. İngiliz Kraliyeti aracılığıyla padişah'tan izin almayı da başaran Wood,¹⁴ 5 Nisan 1863 tarihinde Efes'te kazılar yapmaya başlamıştır.¹⁵

Wood, yaptığı kazılardan elde ettiği eserleri İngiltere'ye göndermiştir. Bu eserleri bir anda çıkaramayacağı için yavaş yavaş götürmüştür. Eserleri önce demiryolu garına toplanmasını sağlayan Wood, bu eserleri "Sultan adına müze kurmak için" düzenli bir şekilde garda

¹⁰Beyru, R. (2011). 19.Yüzyılda İzmir Kenti, Literatür Yayınları, İstanbul, s. 5; Bayrakdar, B. ve diğerleri. (2017 Bahar). "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Bergama Zeus Sunağı'nın Berlin'e Götürülüşü Hakkında Bazı Düşünceler", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Dokuz Eylül Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, İzmir, s. 55.

¹¹Beyru, R. (2011). 19.Yüzyılda İzmir Kenti, Literatür Yayınları, İstanbul, s. 5; Bayrakdar, B. ve diğerleri. (2017 Bahar). "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Bergama Zeus Sunağı'nın Berlin'e Götürülüşü Hakkında Bazı Düşünceler", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Dokuz Eylül Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, İzmir, s. 55.

¹²Özet, s. 13.

¹³Kutlu, s. 39.

¹⁴Türkoğlu, S. (1971). Efes-Tarih Arkeoloji, Ticaret Matbaası, İzmir, s.116.

¹⁵Uluçay, A. (1997). Osmanlı Devleti Döneminde Bergama ve Efesteki Kazılar, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 23.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA EFES HARABELERİ'NİN İNGİLTERE'YE GÖTÜRÜLMESİ ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

topladığını anlatmıştır. Bundan anlaşılacağı üzere toplanan eserler müze kurulacak kadar fazladır.¹⁶ Selçuk'ta depolanan eserler, önce demiryolu vasıtasıyla İzmir'e, daha sonra British Museum'a götürülmüştür. İngilizlerden sonra Avusturyalılar da Viyana'ya götürdükleri eserlerle Ephesus Museum'u açmışlardır.¹⁷

“Aydın Demiryolu Komiser Vekili Edvars tarafından Aydın valisine sunulan 1 Ağustos 1868 tarihli yazıda; Wood tarafından İngiltere'ye gönderilen eserlerin miktarına ilişkin genel bilgiler verilmiştir. 1867 yılından önce az kıymette eski eserin İzmir'e nakil olunarak İngiltere'ye gönderildiği resmi olmayan bir malumat olarak sunulmuştur. 1867 yılında 29 Ekim'de 39 adet taş, 9 Kasım'da 1 araba taş, 15 Kasım'da 2 sandık ve 3 parça taş, 4 Aralık'ta 9 parça taş, 1868 yılında ise 14 Şubat'ta 1 araba, 17 Şubat'ta 3 araba ve 19 Şubat'ta da 1 araba taş İzmir'e taşınmıştır. 1868 yılının Şubat ayı içinde demiryolu istasyonuna nakledilen eserler İngiliz harp gemilerinden Teryil adlı gemiye yüklenmiştir. Bu eserlerin çoğunun Rumca harflerle işlenmiş bazı taş ve heykel parçaları olduğu bilinmektedir.”¹⁸

Yaşanan gelişmeler sonrasında 1869 yılında Müze-i Hümayun'un kurulması ile beraber ülke topraklarında bulunan eski eserlerin dışarıya kaçırılmasının önüne geçilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Eserlerin kaçırılmasını engellemek için Osmanlı Devleti, 13 Şubat 1869 tarihinde ilk Asar-ı Atika Nizamnamesi'ni yayınlamıştır.¹⁹ Nizamnamenin yayınlanmasında, eski eserlerin yurt dışına kaçırılmasına çözüm arayan aydın ve bürokrat sınıfın büyük etkisinin olduğunu söylemeliyiz.²⁰

Osmanlı Devleti, 1869 nizamnamesi ile eski eserlerin kaçırılmasını engellemeye çalışsa da, Efes Artemis Tapınağı'nın İngiltere'ye götürülmesinin önüne geçememiştir. Bu nizamnamenin çıkarılmasıyla, Wood'un Artemis Tapınağı'nı bulması eş zamanlı olmuştur. İngiltere gereken her şeyi yaparak, büyükelçilikler aracılığıyla olaya müdahale ederek Osmanlı Devleti'nin Efes kazısını engellemesine izin vermemiştir.²¹

1869 yılında Wood tarafından bulunan Artemis Tapınağı'nın kalıntıları, günden güne ortaya çıkmaya başlayınca, dünyanın yedi harikasından birinin İngilizler tarafından bulunmuş olması büyük heyecan yaratmıştır. Bu başarısı sonucunda, her yerden Wood'a tebrik telgrafları

¹⁶Uluçay, s. 26.

¹⁷Yılmaz, Y. (2014). Türkiye'nin Antik Kentleri, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, s. 44.

¹⁸Karaduman, H. (2004). “Belgelerle İlk Türk Asar-ı Atika Nizamnamesi”, Türk Tarih Belgeleri Dergisi, TTK Yayınları, C. XXV, Sayı 29, Ankara, s. 76.

¹⁹Gerçek, s. 86.

²⁰Karaduman, s. 73.

²¹Uluçay, ss. 45-49.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA EFES HARABELERİ'NİN İNGİLTERE'YE GÖTÜRÜLMESİ ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

gelmiştir. Büyük ses getiren bu keşif, dünya gazetelerinin sayfalarında genişçe yer bularak haber yapılmıştır. Troya'da kazılarını gerçekleştiren Schliemann'da, Efes'e gelerek meslektaş Wood'u tebrik etmiştir.²²

Artemis Tapınağı kazılarında ortaya çıkarılan eserlerin büyük çoğunluğu, örneğin ilk Artemis tapınağı sütunlarından biri olan ve yapım giderini Lydia Kralı Kroisos'un üstlendiği, dibindeki yazıyla belirtilmiş kabartma süslemeli sütun, British Museum'a götürülmüştür.²³

İngilizlerin tapınağı bulduğu duyulunca hemen Osmanlı Devleti tarafından Efes'e görevli bir memur gönderilmiştir. Artemis Tapınağı'nın kazıları sırasında çıkarılan eserlerin, Asar-ı Atika Nizamnamesi'ne göre ikili olanlarından birinin Osmanlı Devleti'ne bırakılması gerektiği halde bırakılmamıştır. Bulunan eserler haber dahi verilmeden İngiltere'ye kaçırılmıştır.²⁴

İngiltere Hükûmeti'nce görevlendirilen J. T. Wood'un, 20 Mayıs 1872 tarihinde Efes'te arkeolojik kazı çalışmalarına devam etmiştir. İngiltere elçiliği tarafından Efes'teki kazı çalışmaları hakkında Osmanlı Devleti'ne bilgi verilmiştir:

“İngiltere sefarethanesinden Hariciye Nezareti Celile 20 Mayıs 1872 alafranga tarihinde gönderilen tahririn tercümesidir.

Ayasuluğ'da asar-ı atika tahribisine mezkur Mösyö Wood'un bulmuş olduğu iki bin dört yüz seksen sekiz aded meskukatdan yüz seksen üç adedi Londra müzesi için alınub ve iki yüz kırk bir parçesi Hariciye Nezareti Celilesine vakia olan mukavele iktizasının Mösyö Wood'a verilmeyub kusur iki bin dört adedinin devlet müzesi için gönderildiği beyanatı ibarettir.²⁵

Ayasuluğun keşf ve ihraç olunub Londra müze hanesi hafriyat memuri Mösyö Wood tarafından icra kılınmış olan bir sandık asar-ı atikanın Müze-i Osmaniyye gönderildiği 18 Ramazan 1289 tarihinde ba tezkire senaveri savb devletlerine iş'ar kılınmıştı. Buna dair bu kez canib-i sefaretden verilen takriri resmiyyenin suret-i melfufi olan cedvel suretiyle maan ve leffen savb valalarına irsal kılınmış olduğu beyanad tezkire-i sena-veri terkim kılındı...

Mumaileyh Mösyö Wood'un bulduğu iki bin dört yüz yirmi sekiz aded meskukatdan yüz seksen üç adedi Londra müzesi için ve iki yüz kırk bir danesi Hariciye Nezareti Celilesinde olunan mukavele icabınca mumaileyh Mösyö Wood tarafından alınub kusur iki bin dört adedi Müze-i

²²Türkoğlu, Efes Tarih, s. 123.

²³Umar, Ionia, s. 183.

²⁴HR. İD., Dosya No:1444, Gömlek No:14, (Makamı Celile Sadaretinden Şura-ı Devlete, 2 Nisan 1290, [30 Nisan 1873]). Bkz. EK 1.

²⁵HR. İD., Dosya No: 1444, Gömlek No: 11/3, (İngiltere Sefarethanesinden Hariciye Nezareti Celilesine, 12 Mayıs 1289 [20 Mayıs 1872]). Bkz. EK 2.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA EFES HARABELERİ'NİN İNGİLTERE'YE GÖTÜRÜLMESİ ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

Osmaniyye gönderildiği beyanattan ibaret bulunması ve Müze-i Osmani için gönderilen meskukat-ı ta'dad olundukda bin dokuz yüz seksen üç aded zuhur idüb Suret-i Mezkure vaz' ettirilmiş olduğu Meclis-i Mezkurdan ifade ve mezkuru suret ve cedvel leffen takdim ve iade kılınmış olmağın ol babda."²⁶

1872 yılında Efes'teki eserlerin yurt dışına kaçırılmasından haberdar olan Osmanlı Müzesi müdürü Philip Anton Dethier, bu tahribi engellemek amacıyla 1873 yılında Maarif Nezareti'ne bölgede görevlendirilmek üzere başvuruda bulunmuştur. Başvurusu kabul edilen Dethier, Maarif Nezareti tarafından, Efes'teki kazıyı denetlemek için görevlendirilmiştir; fakat 1873 yılına gelindiğinde British Museum'a pek çok eser taşınmasını sağlayan Wood'un, Efes'teki kazılara başlamasının üzerinden on yıl geçmiştir.²⁷

30 Nisan 1873 tarihli belgede eserlerin götürülüşünden şöyle bahsedilmektedir:

"Ayasuluğ'un hafriyatı ve taharriyatı ile meşgul bulunan İngilizlerin hilaf-ı nizam olarak Londra'ya nakl etmekte olduğu asar-ı atikanın harice imrarına mümaneat olunması hakkında müze müdiri Mösyö Detye'nin (?) irazı lüzumuna dair Maarif Nezareti Celilesi'ne şuray-ı devlet hususu buyurulması olan tezkireyi dahili dairesinde kıraat ve malum olundu.

Hülasayı meali merkumu İngilizlerin derdest eyledikleri eşyanın ikili olanlarından birini müze hane için verilmesi lazım kılındığı halde bulunan hiçbir şey verilmeden ve bulunan dahi haberi cuz-i verilmeden asarını memaliki ecnebiyeye irsal etmekte oldukları ve geçende dahi derununda asar-ı makbul ve mergub olarak bulmuş oldukları mabedin hey'et asilesi üzre ibkası hakkında Bab-ı Ali'den sebkate iden emrü iş'ar üzerine mahallince Komiser Nihat Bey mamur idilmesi ikisi merkum İngilizler mabedi derunun zuhur iden asar-ı atikaya sandıkların vahim ile Londra'ya ikili olanlarından birini verilmedikden başka masanisine dahi ademi muvaffakiyetle Londra'ya asar(?) ve evrayı maani edilmek üzre defterini aza ve mabedi mezkurun sütunlarını götürmek için sakf ve cidarını hedm etmeleri cihedle hafriyatın mevkiisi tazim ve makbul olan antikaların dahi netice-i karara değin hükümeti tahtı nezaretinde kalması ve mübahase (?) olan defterin eşya-ı mersule ile Londra sefaret seniyyesi ma'rifetiyle bi tatbik fuzulesi zuhurunda haber edilmesi kararlarınca olduğu halde henüz icabatı icra olunduğundan ve merkum İngilizlerin hafriyatı devam etmekte bulduklarından taharri ve ihraç olunmakda bulunan asar-ı atikanın tahakkuk şeyler olduğunu ve derece kadar ve itibarını tahkik ve tabya ile malumat lazımı aza etmek üzre mumaileyh Mösyö Detye'nin münasib mikdar harcırah

²⁶HR. İD., Dosya No: 1444, Gömlek No: 11/5, (Maarif Nezareti Celilesine Buyrulan Tezkirenin Sureti, 12 Mayıs 1289 [20 Mayıs 1872]). Bkz. EK 3.

²⁷Uluçay, ss. 50-52.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA EFES HARABELERİ'NİN İNGİLTERE'YE GÖTÜRÜLMESİ ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

itasıyla oraya izamı ve netice-i maslahat karar-ı haberi antika çıkarılmasının men-i ve merkum İngilizlerin verilmiş olan ruhsat-ı emrû aliyyenin bir suretinin Maarif Dairesi'ne irsal-i lüzumu beyanından ibarettir.

İcab-ı maslahatları lediül münahaza antika tahrişi için verilen me'zuniyyet çıkarılan çok şeylerden konulan ve maarifçe istifade maksadını mebni olarak bu me'zuniyyet dahi nizam-ı mahsusi ile mahdul ve muin olunmasına ve Ayasuluğ kasabasının şöhreti malumeyi tarihiyesinden dolayı burada icra-ı taharriyatan mezun olan İngilizlerin ele geçirdikleri asyayı hükûmete erae etmeksizin Londra'ya aşurmaları ve buldukları mabed-i kadimin hizmetine teşebbüs etmeleri gibi nezaret ve şeraitin me'zuniyyetin hilafında hareket etmeleri tecviz olunamayacağına binaen bunların şu muamelelerini nizama karşılamak icab-ı maslahattan bulunduğundan ve memaliki mahrusayı şahaneden bulunan asar-ı atikanın derece-i karar ve itibarı tahkik ve tayin ile iktiza iden malumatın itası müze hane müdirliğinde hamiyetle ve zayıfından olup mahal mezkurun buraya karibi ve icra olan çok keşfiyyat dahi uzun vakit (?) olunması cesaretleri müdir mumaileyh itasının(?) teklif ihtiyarına ihtiyaç olmadığından mumaileyh icab iden harcırahı bir mucib-i nizam müze hane tahsisatından ve talimani(?) muktezası dahi Maarif Nezareti Celilesi'nden verilmeden heman mahalli mezkure-i irazında (?) muameleyi icabiyenin icrayı hususuna nezaret müşarünileyh emrû Osmaniye ruhsat-ı ferman sureti dahi gönderilmesi ve müdir-i mumaileyhin bu iş hakkında vuku bulacak tahkikatına muavine lazımla icrasıyla beraber neticeyi müteallik değin oradan hariç asar-ı atika nakl ve ihraç ettirilmesinin kemale dikkat ve iğtina ile tahtı(?) tutulması ve merkum İngilizlerin müze hane için bırakmış oldukları işar kılınmasına bir takım taşın dahi bu taraf irsal hakkında Aydın vilayetine emirname verilmesi tasdiğiyle mumaileyh (?) irsal olunmak üzere nezaret müşarünileyh gönderilmesi ve bunları Londra'ya gönderdikleri eşyanın verdikleri defter ile sefaret-i seniyyece bitatbik defteri tevafuk etmeyenlerin zabtı hususunda dahi Londra sefaretini seniyyesine asar olunmasına dahi Hariciye Nezareti Celilesi'nden hususi ve harcırah maddesinden dolayı nezaret celilesine malumat itası tensib kılındı ise de olbabda emrû ferman....”²⁸

24 Nisan 1872 tarihli La Turguie gazetesinden Samuel Colfort Bartlet'in *From Egypt to Palestine* başlıklı incelemesinde verilen bilgiye göre, Efes'teki kazıların sürdürüldüğünü, çok

²⁸HR. SFR. 3, Dosya No: 194, Gömlek No:8, (Şura-ı Devletten Dahiliye Dairesine, 2 Nisan 1290 [30 Nisan 1873]). Bkz. EK 4.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA EFES HARABELERİ'NİN İNGİLTERE'YE GÖTÜRÜLMESİ ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

sayıda eski eserin çıkarıldığını ve bunların ait oldukları topraklar yerine yabancı müzeleri süsledikleri vurgulamaktadır.²⁹

La Turguie gazetesindeki diğer bir habere göre ise, İngilizlerin beğendikleri eserleri kolaylıkla British Museum'a göndermelerinin sebebini Efes kazılarında Türk kazı komiseri olmamasına bağlamışlardır. Yazının sonunda Halil Edhem Paşa'ya, "Hem vatansever, hem de arkeolojiye meraklı olan paşanın, duruma müdahale etmesi mümkün değil mi?" diye sorulmaktadır.³⁰ İngilizlerin kazıları sırasında müdahale edemeyen Edhem Bey Efes'e, daha sonraki yıllarda Avusturyalıların kazılarını denetlemek için gitmiştir. Avusturyalılar da İngilizler gibi Efes kentinden çıkardıkları eski eserleri Osmanlı Devleti'nden saklamışlar ve Efes'de bulunan Edhem Bey eserlerin Avusturya'ya naklini önlemeye çalışmıştır.³¹

Dethier'in Müze-i Hümayun müdürü olmasından sonra 1874 yılında yeni bir Asar-ı Atika Nizamnamesi hazırlanmıştır. 36 maddeden oluşan 1874 nizamnamesini, eserlerin yurt dışına kaçırılmasını engellemek isteyen Dethier hazırlamıştır. Fakat bu nizamnamenin maddeleri, eski eserlerin yurt dışına çıkışını engellemenin aksine yasallaştırmıştır.³²

1874 nizamnamesinin yetersiz kalması nedeniyle 1884 nizamnamesi hazırlanmıştır. 1884 nizamnamesi Türk eski eser hukukunun günümüze kadar sürecek olan temeli atılmıştır. Bu temel ise eski eser mülkiyetinin kayıtsız şartsız devlete ait olduğu prensibidir.³³

Tanzimat sonrası kültür, sanat ve bilim alanında birden fazla etkinliğe önderlik eden arkeolog, müzeci ve ressam Osman Hamdi Bey'in, 1884 nizamnamesinin hazırlanması ve yürürlüğe girmesinde rolü büyüktür. Batılılaşma sürecinde önemli roller üstlenen Osman Hamdi Bey, kültürün politik bir güç olduğuna inanmış ve bunu yaşadığı toprakların kültürel mirasını sahiplenerek sergilemeye çalışmıştır.³⁴

İngilizlerin 1869 yılında başladığı kazılar her geçen yıl artarak devam ederken, İngilizlerden sonra Avusturyalılar da Efes'teki kazılara başlamışlardır. Efes'te ilk kez 1869 yılında İngiliz arkeolog J.T. Wood tarafından başlatılan kazılar sonucunda Artemis Tapınağı'nı ortaya çıkarılmıştır. Sonrasında Avusturyalı bilim adamları 1895'ten 1913'e kadar Bülbül (Koresos)

²⁹Akın, N. (1993). "Osman Hamdi Bey, Asar-ı Atika Nizamnamesi ve Dönemin Koruma Anlayışı Üzerine", Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyumu (17-18 Aralık 1992), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ed. Zeynep Rona, İstanbul, s. 234; Bayraktar ve diğerleri, s. 55.

³⁰Bayraktar ve diğerleri, s. 55.

³¹Cezar, s. 308.

³²Kundakçı, s. 1088; Shaw, s. 211.

³³Mumcu, A. (1970). "Eski Eserler Hukuku ve Türkiye", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı:26, Ankara, s. 73.

³⁴Kundakçı, s. 1089.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA EFES HARABELERİ'NİN İNGİLTERE'YE GÖTÜRÜLMESİ ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

Dağı ile Panayır (Pion) Dağı'nın eteklerinde yapmış oldukları geniş araştırmalarla kentnin Helenistik ve Roma dönemlerine ait kalıntılarını bulmuşlardır.³⁵

Anadolu'da yapılan kazılarda çıkarılan eski eserlerin yurt dışına kaçırılmasının yanı sıra padişahın hediye olarak verdiği eserler de vardır. Dönemin şartları gereği siyasi düşüncelerle hareket edilmiş ve çok değerli eserler hediye adı altında başka ülkelere verilmiştir. Avusturyalıların Efes'ten aldığı eserler, padişahın hediye olarak verdiği eski eserlere iyi bir örnek oluşturmaktadır.³⁶

II. Abdülhamit'in, Efes'ten çıkan eserleri Avusturya İmparator'una hediye ettiği fermanla Aydın valisine bildirilmiştir. Bu haberi alan dönemin Maarif Nazırı Zühtü Paşa, Aydın Vilayeti Maarif Müdürlüğü'nden, Efes'teki kazılar hakkında bilgi içeren defteri istemiştir. Defterdeki bilgiye göre, Avusturyalılar 60 sandıktan fazla eseri Viyana'ya götürmüşlerdir.³⁷

Bu konuda Avusturyalılara diğer devletlere oranla ayrıcalıklı davranıldığı görülmektedir. Kazılarda bulunan eserlerin yarı yarıya paylaşılması istenmiştir. Hatta kendilerine alacakları payı seçme hakkı verilmiştir. Osmanlılar tarafından bu kadar ayrıcalık verilmesine rağmen Avusturyalılar, çıkardıkları eserlerin tamamını Viyana'ya götürmüşlerdir. Hatta eski eserleri çok isteyen Avusturyalılar, bulunan eserlerin kanunlarda tanınan paylaşım oranını az görmüşler ve kazı yaptıkları araziye satın almışlardır.³⁸

3. 19. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NİN ESKİ ESERLERE YÖNELİK İZLEDİĞİ POLİTİKALAR

Osmanlı Devleti'nin toprakları, günümüze birçok mirası kalan ilk uygarlıkların ortaya çıktığı ve geliştiği yerlerdi. Eski uygarlıkların kalıntıları, höyükleri, mezarları, kaya anıtları ve küçük buluntularıyla göz önünde bulunuyordu. Orta Çağ'dan itibaren insanlar bu kalıntılara karşı ilgi duymuş, kimi hazine bulmak, kimi taş çıkarmak, kimi başka sebeplerle buralarda kazı yapmıştır.³⁹

Osmanlı Devleti 19. yüzyılda çöküş süreci yaşarken, Batı ise askeri, siyasi ve ekonomik alanda güçlenmiş ve emperyalizm peşinde olmuştur. Antik kültürlerle, arkeolojiye ve müzeciliğe karşı hızla artan ilgisi ve bilgi birikimi ile birlikte, bu alanlarda hizmet veren kurumlara, eğitilmiş ve donanımlı elemanlara sahip olan Batılı Devletler, güçsüz Osmanlı Devleti'nin karşısına kültür

³⁵Gül, Y. (1998). Antik Kentler, Okullar Yayınevi, İzmir, s. 76.

³⁶Kutlu, s. 51.

³⁷Uluçay, s. 60.

³⁸Kutlu, s. 54.

³⁹Özkan, S. (2009). Osmanlı Devleti'nde Arkeolojik Kazı Çalışmaları, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, s. 1.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA EFES HARABELERİ'NİN İNGİLTERE'YE GÖTÜRÜLMESİ ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

tarihini koruma bahanesiyle çıkmıştır. Çeşitli bahaneleri kullanarak kazılar yapan yabancı arkeologlardan, Osmanlı Devleti kendi topraklarında bulunan eski eserleri koruyamamıştır.⁴⁰

İngiltere ve Avusturya gibi güçlü batılı devletlerin, Osmanlı topraklarındaki zengin geçmişe ait eserlere yaklaşımı temelde iki amaçlıdır. İlki, Avrupa müzelerine eser kazandırmak, ikincisi ise arkeoloji aracılığıyla antik kültürleri meydana çıkarmak ve bunları bilim dünyasına sunmaktır.⁴¹

19. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde Osmanlı Devleti, ayakta kalma mücadelesi veren ve eğitim, bilim, sanat vb. alanlarda geri kalmış bir devlet görünümündedir. Bu dönemde antik kültür kalıntılarının değerinin farkında olan bir zümrenin varlığı söz konusu olsa bile, bunları korumaya ve bilimsel anlamda değerlendirmeye yönelik bir kesimden söz etmek oldukça zordur.⁴²

Osmanlı Devleti'nde, imparatorluğun parçalanma ve çöküş dönemine girdiği 19. yüzyıldan itibaren eski eserler konusunda daha yoğun çalışmalar başlamıştır. Bu dönemi atlatmak ve bazı değişikliklerin zorunlu olması nedeniyle 1839 yılında Sultan Abdülmecit tarafından ilan edilen Tanzimat Fermanı ile toplum düzeninin değişmesini amaçlanmış ve kültür alanında da değişimi beraberinde getirmiştir.⁴³ Ayrıca Batı ile ilişkilerimiz askeri, yönetim, eğitim ve tarih alanlarında farklı anlayışları da beraberinde getirirken, zaman ve mekânın içinde kalarak dar bir görüşe sahip olan tarihçiliğimiz artık yabancı kaynaklara başvurmuş ve daha bilimsel incelemeler yapmaya başlamıştır.⁴⁴

Eski eserleri korumaya yönelik birtakım adımlar atılmıştır; fakat Osmanlı Devleti, ekonomik ve siyasal sorunlar nedeniyle eski eser işlerinin kendisi için lüks sayılabileceğini düşünerek uğraşmak istememiştir. Bu nedenle konuyla az sayıda kişi ilgilenmiş ve çalışmalar da sınırlı olmuştur. Bu işlerin yabancıların işi olduğu düşüncesini benimsemeye başlamışlardır.⁴⁵

⁴⁰Ortaylı, İ. (1992). "Osman Hamdi'nin Önündeki Gelenek", I. Osman Hamdi Bey Kongresi Bildiriler (2 Ekim 1990), Yayına Haz. Zeynep Rona, İstanbul, s. 126.

⁴¹Kundakçı, G. (2002). "19.yy'da Anadolu Arkeolojisine ve Eskiçağ Tarihine Genel Yaklaşım", XIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 4-8 Ekim 1999), C. III, II. Kısım, Ankara, s. 1084.

⁴²Kundakçı, s. 1084.

⁴³Doğan, İ. (2009). "Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Toplumsal Miras", Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü, Cilt: 1, AKM Yayınları, Ankara, s. 25.

⁴⁴Boztemur, R. (2009). "Tarih Anlayışı ve Tarih Araştırmaları", Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü, Cilt: 1, AKM Yayınları, Ankara, ss. 49-50.

⁴⁵Yıldırım ve Martal, (2002). "Osmanlı Yönetiminin Arkeolojik Eserlere Bakış Açısı", XIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 4-8 Ekim 1999), Cilt: 3, Kısım: 2, Ankara, s. 1101.

4. OSMANLI DEVLETİ'NDE MÜZE-İ HÜMAYUN'UN KURULMASI

Tanzimat'ın ilanı ve Batı'nın etkisi ile beraber Osmanlı Devleti'nde yeni bir dönem başlamış ve geçmişe bağlı kalıp zamanın gerekliliklerine uyarlanamayan gelenekler, birçok alanda bırakılmaya başlanmıştır. Tanzimat ile birlikte Osmanlı Devleti Batı dünyasının gerisinde olduğunu fark etmiştir. 19. yüzyılda oryantalist hayranlığının merkezi konumunda bulunan Osmanlı Devleti, Tanzimat fermanı ile görünüşünü Avrupa'ya uyum sağlayacak şekilde tekrar biçimlendirmiştir. Tanzimat dönemi ile beraber, Osmanlı Devleti'nde resmi makamların eski eserler konusunda belirgin bir biçimde görüş sahibi olduğu, müzecilik fikrine önem verildiği ve müzeciliğin bir kurum olarak kabul edildiği görülmüştür.⁴⁶

Gerek Tanzimat aydınları ve basının konuya duyarlı yaklaşımı ve gerekse yabancıların giderek artan ve ülke yöneticilerine baskıya dönüşen şekilde eski eser konusundaki ilgi ve merakları, Anadolu topraklarında bulunan eski eserlerin araştırılması ve toplanması için faaliyetlerin artması sonucunu doğurmuştur.⁴⁷ Bu durum ayrıca, devam eden süreçte eskiçağa ve arkeolojik değerlere olan ilginin artmasına ve eski eserlerin yurt içinde korunup değerlendirilmesi anlayışını da beraberinde getirmiştir. Batılı anlamda ilk müze fikrinin ortaya çıkışı böyle bir ortamda gerçekleşmiştir.⁴⁸

İlk Türk müzesinin kuruluşu 1846 yılında Fethi Ahmet Paşa'nın çabalarıyla gerçekleşmiştir.⁴⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nda müze kurulmuştur; fakat Avrupa müzelerine göre oldukça yetersizdir. Bu nedenle müzeyi geliştirmek için bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu konudaki çalışmalara 1867 yılında Sultan Abdülaziz'in Avrupa gezisinde Abras Galerisi'ni ziyaret etmesini örnek verebiliriz. Bu gezi, Fransız gazetesi L'illustration'da yayınlanmıştır. Sultan Abdülaziz bu galeride gördüğü büyük tarihi eser koleksiyonundan çok etkilenmiş ve ülkeye döndüğünde müze için yeni girişimlerde bulunmuştur.⁵⁰

1846 yılında resmi olarak kurulan Osmanlı müzesi olan Mecmua-i Asar-ı Atika, 1869'da Müze-i Hümayun adını almıştır. Müze tabiri daha önce 1866 yılında "Müzehane" adında bir yerin

⁴⁶Gerçek, F. (1999). Türk Müzeciliği, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 25.

⁴⁷Ortaylı, İ. (1985). "Tanzimat'ta Vilayetlerde Eski Eser Taraması", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, C. 6, İstanbul, s. 1599.

⁴⁸Kundakçı, s. 3.

⁴⁹Bu konuyla ilgili araştırma yapan tüm yazarlar ilk müze kurma fikrinin ve faaliyetlerinin 1846 yılında Fethi Ahmet Paşa ile başladığı görüşündedirler. İstisna olarak İlber Ortaylı, Tanzimat Fermanının hemen sonrasında eski eserlerle ilgili vilayetlerden merkeze yazılar gittiğini belirtmekte, ancak belge göstermemektedir. Bkz. Ortaylı, s. 1599.

⁵⁰Shaw, W. M. K. (2004). Osmanlı Müzeciliği: Müzeler, Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi, Çev. Esin Soğancılar, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 102.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA EFES HARABELERİ'NİN İNGİLTERE'YE GÖTÜRÜLMESİ ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

kurulmasıyla kullanılmış fakat bu fikir hayata geçirilememiştir.⁵¹ 1869'da eski eserlerin bulunduğu bina müze adını almış olsa da, buradaki eserler Çinili Köşk'e taşındıktan sonra müze haline geldiği söylenilebilir. Müzeye ilk müdür olarak da Galatasaray Lisesi'nden, Katolik bir İrlandalı olan Edward Goold tayin olmuştur. Bu dönemde Maarif Nazırı Saffet Paşa, eski eserlerin korunması için vilayetlere gönderdiği genelge sonucu valiler, buldukları eserleri İstanbul'a göndermişlerdir.⁵² Sadrazam Ali Paşa döneminde Maarif Nazırı olan Safvet Paşa tarafından müze yeniden teşkilatlandırılmıştır.⁵³

İstanbul'da Fransızca bir dergi yayınlayan Alfred de Caston, 1868 yılında Paris'te basılan “Constantinople en 1869 – Historie des Hommes et des Choses” başlıklı kitabında şu şekilde tarif etmiştir:

*“Galatasaray Sultanisi'nin ders nazırı M. Goold'un İstanbul'da yaşayan Avrupalıların en ilgi çekicilerinden olduğunu yazdıktan sonra, O'nun İngiltere'nin en eski ve en yüksek soylularından ve Büyük Britanya'nın en büyük adlarıyla akraba bir aileden geldiğini, Avusturya ordusunda yüksek bir rütbeyle subaylık yaptığını ve bu saygıdeğer kişininengin bilgisiyle sarsılmaz hoşgörülülüğünü, geleceğin vatandaşlarını yetiştirmeye ve onlara yol göstermeye harcamaktadır.”*⁵⁴

Caston'a göre Goold, Doğu'da öğretim konusunu ele alan çok dikkat çekici bir kitap da yayımlamıştır.⁵⁵

Goold'un müze müdürlüğü yaptığı dönemde 160 olan müzedeki eski eser sayısı, Dethier'in göreve başlamasından sonra 650'ye ulaşmıştır. Eski eserleri toplamanın yanı sıra müzeyle ilgili olayların ve yazışmaların kaydedildiği bir defter hazırlamıştır. Ayrıca küçük bir katalog da meydana getirmiştir. Dethier'in gerçekleştirmiş olduğu bu çalışmalarının hepsi kendisinden sonra geleceklere yön göstermiştir.⁵⁶

⁵¹Ahmed Lütfi Efendi. (1989). Vak'a Nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, Yayına Hazırlayan: M. Münir Aktepe, Cilt: 2, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, s. 90.

⁵²Şapolyo, E. Behnan. (1936). Müzeler Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 33; Cezar, M. (1994). Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, II. Baskı, C. I, İstanbul, ss. 231-233; Eyice, S. (1985). “Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu”, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 6, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 1598.

⁵³Özkan, S. (1999). “Osmanlı Devleti'nde Arkeolojik Kazı ve Müzecilik Faaliyetleri”, Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı, Beta Basım Yayını, İzmir, s. 458.

⁵⁴Bayrakdar ve diğerleri, s. 48.

⁵⁵Bayrakdar ve diğerleri, s. 48.

⁵⁶Cezar, ss. 235-236.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA EFES HARABELERİ'NİN İNGİLTERE'YE GÖTÜRÜLMESİ ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

Dethier döneminde eski eserlerin sayısı hızla artınca yeni bir binaya ihtiyaç duyulmuştur. Bu gereksinim nedeniyle eserler taşınarak Çinili Köşk Müzesi, Maarif Nazırı Münif Paşa tarafından 17 Ağustos 1880 tarihinde hizmete açılmıştır.⁵⁷

Kurulan müze, daha önce Osmanlı topraklarında kurulmuş uygarlıklarla çağdaş Osmanlı dünyası arasında bağlantı işlevi görmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nda, 19. yüzyılda yenileşme çalışmalarında Avrupa örnek alınmış olsa da müzedeki eserler, Avrupalıların köklerini dayandırdığı uygarlıkların, Osmanlı topraklarında doğup yükseldiğini göstermektedir.⁵⁸

Anadolu'da müze kurulması için çalışmalar yapılırken, Batılılar Anadolu'da kazılar yapıp, buldukları eski eserleri yurtdışına götürmeye çalışıyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu toprakları birçok medeniyetin doğup yaşadığı yer olması sebebiyle Batılı arkeologlar ve çeşitli meslek sahibi kişiler değerli eski eserleri elde etmek için Anadolu'ya gelmiştir. Bu kişilerin arkasında ise diplomatik olarak destek veren Batılı devlet adamları bulunmaktaydı. Bu destek sayesinde yabancılara arkeolojik kazı izni verilmiş ve buldukları eski eserleri kolaylıkla yurtdışına çıkarmışlardır.⁵⁹

Bu durum bazı aydın kesim tarafından tepkiyle karşılanmış ve bu konuda önlemler alınmaya çalışılmıştır. Bu isimlerin başında ise Osman Hamdi Bey gelmektedir. 19. yüzyıl ortalarında, Osmanlı İmparatorluğu'nda arkeolojinin sağlam temellere oturtulması, Osman Hamdi Bey tarafından sağlanmıştır.⁶⁰

Antik kültür kalıntılarının korunmasına yönelik atılan bu adımlar, Osmanlı Devleti açısından önemli gelişmeler olmasına rağmen eski eserlerin yurt dışına kaçırılmasının engellemesinde yetersiz kalmış ve yerel yönetimlere sağlam bir biçimde uzanamamıştır. Bu tarihte Osmanlı Devleti, eski eser kaybını önlemeye ve arkeolojik yıkımı durdurmaya yönelik bir kültür politikasından yoksundur. Hatta Osmanlı yönetiminde söz sahibi olanların, Batı'nın eski eserlere karşı sömürgeci tutumuna, dönemin siyasal koşulları nedeniyle sessiz kaldıkları görülmektedir. Bugün, Anadolu topraklarına ait olduğu bilinen ve Avrupa müzelerinde sergilenen eserlerin büyük bölümü, dağılma ve çöküş döneminde olan devleti kurtarma çabasında olan Osmanlı yöneticilerinin rızası ile yitirilmiştir. Ancak 19. yüzyılın son çeyreğinde, Batı'nın karşısına kültür mirasını koruyan bir devlet olarak çıkılması gerektiğine

⁵⁷Şahin, G. (2007). 'Avrupalıların Osmanlı Ülkesindeki Eski Eserlerle İlgili İzlenimleri ve Osmanlı Müzeciliği', Ankara DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, C: 26, Sayı: 42, Ankara DTCF Yayınları, Ankara, s. 115.

⁵⁸Shaw, s. 118.

⁵⁹Cezar, s. 242.

⁶⁰Kutlu, s. 9.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA EFES HARABELERİ'NİN İNGİLTERE'YE GÖTÜRÜLMESİ ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

inanılan bazı aydınlar, eski eser kaybını önlemeye yönelik girişimlerde bulunmuşlardır. Bu aydınların en başında ise Osman Hamdi Bey gelmiştir. Müzeciliğin kurumsallaşması ve arkeolojik eserlerle ilgili nizamnameler bu konudaki en önemli gelişmeler olmuştur.⁶¹

Tarihi eser kaçakçılığına Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden itibaren önlem alınmaya çalışılmıştır. 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti, yabancıların eski eserler konusundaki düşüncelerinin farkına vararak, eski eser meselesini yasalar çerçevesinde değerlendirmek ve kaçakçılığı önleyebilmek amacıyla Asar-ı Atika Nizamnameleri'ni yürürlüğe koymuştur. Fakat Osmanlı Devleti'nin Batı'ya bağımlılığı ve bu konudaki bilinçsizliği nedeniyle alınan önlemler yetersiz kalmıştır.⁶²

Osmanlı Devleti'nde müzecilik ve eski eser konusunda ikinci kurumsallaşma hamlesi, Osman Hamdi Beyin 1881 yılında müze müdürü olarak göreve başlamasıyla gerçekleşecektir. Osman Hamdi Beyin yönetiminde Osmanlı müzeciliği kavram olarak gerçek anlamda kendi kimliğine kavuşmuştur. Hamdi Bey'in müze yöneticiliği süresince gerçekleştirmiş olduğu idari, hukuki ve arkeolojik çalışmalar, müzenin sonraki gelişimi için temel oluşturmuş, onun döneminde çıkarılmış olan 1884 ve 1906 nizamnameleriyle Osmanlı Devleti, eski eserler üstünde gerçek bir denetim sağlayabilmiştir.⁶³

5. SONUÇ

Makalemizin ana konusuyla doğrudan ilintili olan Avrupa'da, 19. yüzyıla kadar eski eserleri koruma isteği ile başlayan eski eser toplayıcılığı, 19. yüzyılda yerini eski eserlere sahip olma isteğine bırakmıştır. Bu dönemde, Eskiçağ uygarlıklarından kalan taşınır ve taşınmaz tüm kültür varlıkları Avrupa devletlerinin dikkatini çekmiş ve 19. yüzyılda başlayan eski eser araştırma gezileri her yıl artarak devam etmiştir.

⁶¹Kundakçı, s. 1087. "Cumhuriyet'in ilanından sonra Atatürk, arkeolojiye ve buna bağlı olarak kültür belgelerinin araştırılmasına, müzelerin çağdaş metotlara uygun olarak ele alınması konularına önem vermiş, böylece Osmanlı Devleti'nin son yıllarında başlayan kazılar ve müzecilikle ilgili çalışmaları Cumhuriyet Türkiye'sine aktarılmıştır. Bu dönemde arkeoloji çalışmalarına hız verilmiş ve Eski Çağ araştırmalarının bilimsel temelleri atılmıştır." Bkz. Tümer Erdem, Y. (Temmuz 2005) "Atatürk Dönemi Arkeoloji Çalışmalarından Biri: Sultanahmet Kazısı", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 62, Cilt: XXI, <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=Dergiİçerik&İçerikNo=1069>, (20.01.2017).

⁶²Cezar, s. 242.

Günümüzde Avrupa ülkelerinde ve ABD'de Anadolu'ya ait pek çok kültür varlığı bulunmaktadır. Avrupalıların kendi medeniyetlerini köklü bir geçmişe dayandırma isteği, kültürel miras açısından zengin ülkelerdeki kültür varlıklarının Avrupa'ya ve ABD'ye taşınmasına neden olmuştur. Bkz. Özet, M. Aykut. (2003). Yitik Miras'ın Dönüş Öyküsü, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, s. 26.

⁶³Türkseven, H. (2010). Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Politikası ve Müze-i Hümayun'un Kuruluşu, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale, s. 55.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA EFES HARABELERİ'NİN İNGİLTERE'YE GÖTÜRÜLMESİ ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

İngilizler, eserlerin bulunduğu yerlerde iyi bakılmadığını iddia ederek kazı çalışmalarını sürdürmüşlerdir; fakat eserleri çıkartmada kullanılan yöntemler ve taşınma işlemleri ile bu eserlere daha çok zarar vermişlerdir. Efes kentindeki Artemis Tapınağı'nın duvar ve sütunları bu tahribata örnek olarak verilebilir. İlk yıllarda bilinçsiz olarak yapılan kazılar daha sonra bilinçli ve bilimsel olarak yapılmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti ise geç de olsa bilinçlenerek, eski eserlere sahip çıkıp, onları korumuştur. Bu amaçla müze kurma çalışmalarına başlamıştır; fakat bu çalışmalar sırasında dahi Osmanlı Devleti, içinde bulunduğu güç durum sebebiyle devletlerarası ilişkileri iyi tutmak ve yardım alabilmek için bazı eserleri hediye olarak da vermiştir. Bunun ana nedeni eski eserlere yönelik Osmanlı Devleti'nde istenen ve beklenen düzeyde bir bilim politikası geliştirme bilgi ve birikiminin bulunmamasıdır. Ayrıca eski eserleri değerlendirecek yetişmiş, eğitilmiş insan gücünden devlet yoksun bulunmaktaydı. Çöküş sürecine giren Osmanlıda kaybedilen savaşlardan ve coğrafyalardan, Balkanlardan ve Kafkaslardan çok sayıda göçmenin Anadolu'ya gelmesi ve bunların iskân sorunları, devletin içine düştüğü mali sorunlar eski eserlerin saklanması ve korunmasına yönelik çalışmaları daha geri planda bırakmıştır.

Günümüzde, birçok tarihi esere sahip olan Efes antik kentinden geriye çok az eser kalmıştır. Anadolu topraklarına ait olan eserler, bugün İngiltere'de British Museum'da sergilenmektedir. Antik eserlerin yurtdışına götürüldüğünü Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri, tezler, makaleler ve Türk Tarih Kurumu tarafından yayınlanan kitaplar kanıtlar niteliktedir. İngiltere'ye götürülen eserleri geri alma çalışmaları ise günümüzde Kültür Bakanlığı'na sürdürülmektedir.

Köklü ve zengin bir kültürel geçmişe sahip olan ülkemizin her yönden çok zayıf olduğu bir dönemde Efes harabeleri gibi benzer biçimde bu ülkeden koparılan ve açık ya da gizli kaçırılan eserlerin ülkemize tekrar kazandırılması ulusal kültür politikamızın gereğidir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kültür politikası bunu gerçekleştirmeyi dayatır. Anadolu coğrafyasından koparılan Efes harabeleri, inşa edildiği öz yurdunda korunmalı ve saklanmalıdır. 19. yüzyılda emperyalizmin yer altı ve yer üstü kaynaklarının yağma ve talan çağında Türkiye'den İngiltere'ye götürülmesine karşın, gelecekte ülkemizin her açıdan güçlü olduğu bir dönemde bu eserlerin ülkemize kazandırılması en büyük amacımız olmalıdır. Anadolu'ya ait olan eserlerin, bu topraklardan uzaklaştırılmaması ve Türkiye Cumhuriyeti'ne ait müzelerde sergilenmesi en büyük dileğimizdir. Konuyla ilgili bakanlıkların çalışmaları yanısıra, üniversitelerde bu ve benzeri konu üzerine çalışılan ve geliştirilen tezler, ülke

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA EFES HARABELERİ'NİN İNGİLTERE'YE GÖTÜRÜLMESİ ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

yöneticilerini, ayrıca, Türk ve Dünya kamuoyunu etkileyecek biçimde aralıksız sürdürülmelidir.

6. KAYNAKÇA

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA. HR. İD. Dosya No: 1444, Gömlek No: 11/3.

BOA. HR. İD. Dosya No: 1444, Gömlek No: 11/5.

BOA. HR. İD. Dosya No: 1444, Gömlek No: 14.

BOA. HR. SFR. 3 Dosya No: 194, Gömlek No: 8.

2. Kitaplar

Ahmet Lütfi Efendi. (1989). Vak'a Nüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi, Yayına Hazırlayan: M. Münir Aktepe, (Cilt: 2), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Beyru, R. (2011). 19. Yüzyılda İzmir Kenti, İstanbul: Literature Yayınları.

Cezar, M. (1994). Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi, (II. Baskı, C. I) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Erdemgil, M. Selahattin. (1993). Efes, Yeni Zamanlar Dağıtım, İzmir.

Freely, J. (2002). Türkiye Uygurliklar Rehberi, Ege Kıyıları, (Cilt: 3), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Gerçek, F. (1999). Türk Müzeciliği, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Gül, Y. (1998). Antik Kentler, İzmir: Okullar Yayınevi.

Gür, S. (2007). İlk İnsandan Selçuklu'ya Anadolu Uygurlikları ve Antik Şehirler, İstanbul: Alfa Yayınları.

Özet, M. Aykut. (2003). Yitik Mirasın Dönüş Öyküsü, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

Özkan, S. (2009). Osmanlı Devleti'nde Arkeolojik Kazı Çalışmaları, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

Shaw, W. M. K. (2004). Osmanlı Müzeciliği: Müzeler, Arkeoloji ve Tarihin Görselleştirilmesi, Çev. Esin Soğancılar, İstanbul: İletişim Yayınları.

Şapolyo, E. Behnan. (1936). Müzeler Tarihi, İstanbul: Remzi Kitabevi.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA EFES HARABELERİ'NİN İNGİLTERE'YE GÖTÜRÜLMESİ ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

Türkoğlu, S. (1971). Efes-Tarih Arkeoloji, İzmir: Ticaret Matbaası.

Umar, B. (2001). Ionia, İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayını.

Umar, B. (1993). Türkiye'deki Tarihsel Adlar, İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayınları.

Yılmaz, Y. (2014). Türkiye'nin Antik Kentleri, İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.

3. Makaleler

Akın, N. (1993). "Osman Hamdi Bey, Asar-ı Atika Nizamnamesi ve Dönemin Koruma Anlayışı Üzerine", Osman Hamdi Bey Dönemi Sempozyumu(17-18 Aralık 1992), Ed. Zeynep Rona, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, ss. 233-239.

Bayrakdar, B. ve diğerleri. (2017 Bahar). "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Bergama Zeus Sunağı'nın Berlin'e Götürülüşü Hakkında Bazı Düşünceler", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, ss. 43-67.

Boztemur, R. (2009). "Tarih Anlayışı ve Tarih Araştırmaları", Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü, (Cilt: 1), Ankara: AKM Yayınları, ss. 49-51.

Doğan, İ. (2009). "Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Toplumsal Miras", Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü, (Cilt: 1), Ankara: AKM Yayınları, ss. 21-25.

Eyice, S. (1985). "Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, (Cilt: 6), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 1596-1603.

Karaduman, H. (2004). "Belgelerle İlk Türk Asar-ı Atika Nizamnamesi", Belgeler Dergisi TTK, (Cilt: XXV. Sayı: 29), Ankara, ss. 73-92.

Kundakçı, G. (2002). "19.yy'da Anadolu Arkeolojisine ve Eskiçağ Tarihine Genel Yaklaşım", XIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 4-8 Ekim 1999), (C. III, II. Kısım), Ankara, ss. 1083-1094.

Mumcu, A. (1970). "Eski Eserler Hukuku ve Türkiye", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, (Sayı: 26), Ankara, ss. 45-78.

Ortaylı, İ. (1992). "Osman Hamdi'nin Önündeki Gelenek", I. Osman Hamdi Bey Kongresi Bildiriler (2 Ekim 1990), Yayına Haz. Zeynep Rona, İstanbul, ss. 126-131.

Ortaylı, İ. (1985). "Tanzimat'ta Vilayetlerde Eski Eser Taraması", Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, (Cilt: 6), İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 1599-1600.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA EFES HARABELERİ'NİN İNGİLTERE'YE GÖTÜRÜLMESİ ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

Özkan, S. (1999). “Osmanlı Devleti’nde Arkeolojik Kazı ve Müzecilik Faaliyetleri’’, Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı, İzmir: Beta Basım Yayını, ss. 449-477.

Şahin, G. (2007). “Avrupalıların Osmanlı Ülkesindeki Eski Eserlerle İlgili İzlenimleri ve Osmanlı Müzeciliği’’, Ankara DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, (C: 26, Sayı: 42), Ankara: Ankara DTCF Yayınları, ss. 101-125.

Tül, Ş. (1-5 October 2012). “Ephesos’’, Mid-Colloquium Social Trip Guide, IESCA 2012, İzmir, ss. 22-30.

Yıldırım, R. ve Martal A. (2002). “Osmanlı Yönetiminin Arkeolojik Eserlere Bakış Açısı’’, XIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 4-8 Ekim 1999), (Cilt: 3, Kısım: 2), Ankara, ss. 1095-1102.

4. Tezler

Kutlu, B. (2007). Batı Anadolu’daki Arkeolojik Kazılar (1860-1910), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek, İstanbul.

Sina, A. Eti. (1994). Herodotos, Strabon ve Pausanias’ta Geçen Ionia Kent Devletleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Türkseven, H. (2010). Osmanlı Devleti’nde Eski Eser Politikası ve Müze-i Hümayun’un Kuruluşu, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.

Uluçay, A. (1997). Osmanlı Devleti Döneminde Bergama ve Efesteki Kazılar, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

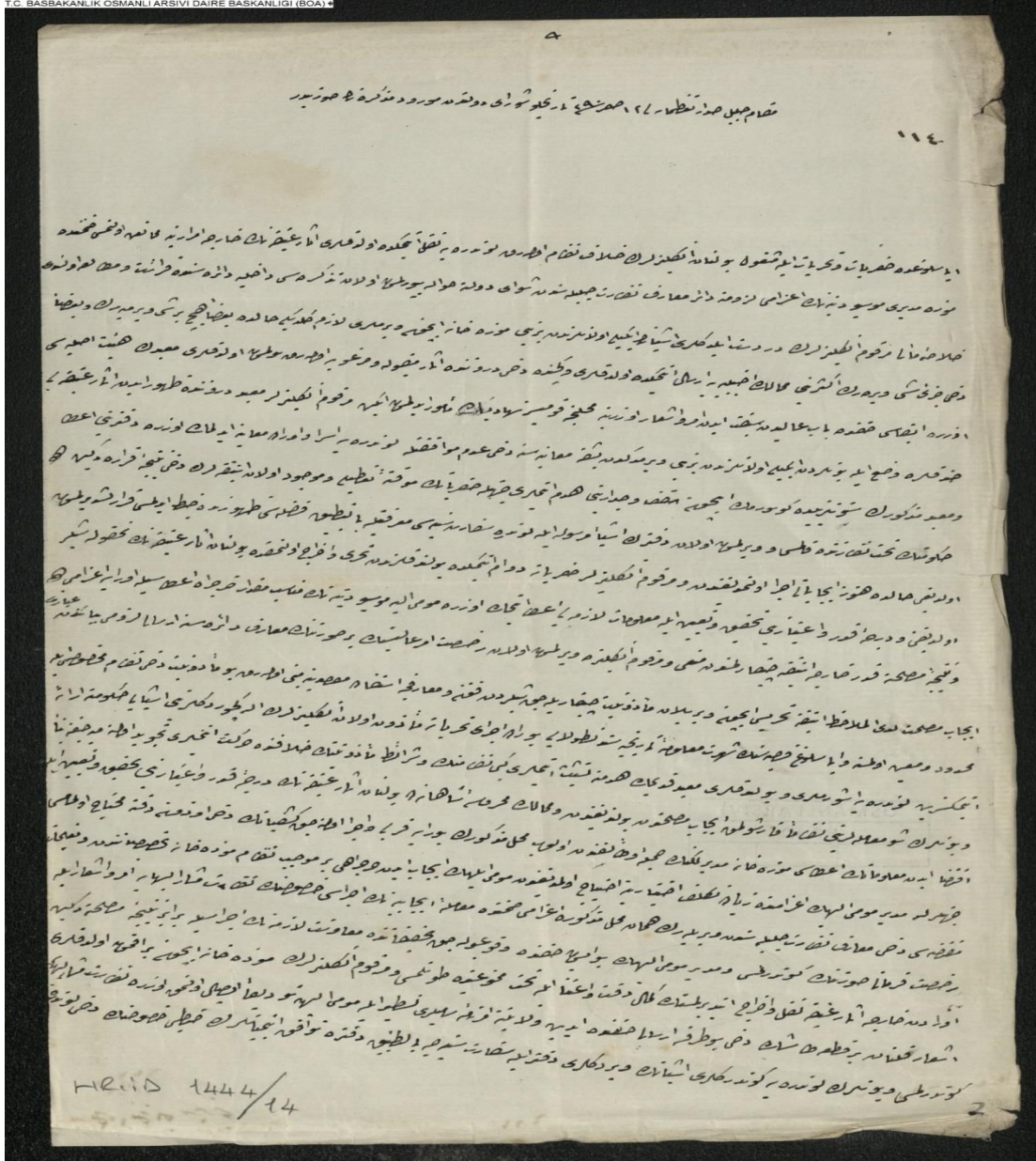
5. İnternet Kaynakları

Tümer Erdem, Y. (Temmuz 2005). “Atatürk Dönemi Arkeoloji Çalışmalarından Biri: Sultanahmet Kazısı’’, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: XXI, Sayı: 62, <http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=1069>, (20.01.2017).

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA EFES HARABELERİ'NİN İNGİLTERE'YE
GÖTÜRÜLMESİ ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

EK 1: Makamı Celile Sadaretinden Şura-ı Devlete, 2 Nisan 1290, [30 Nisan 1873].

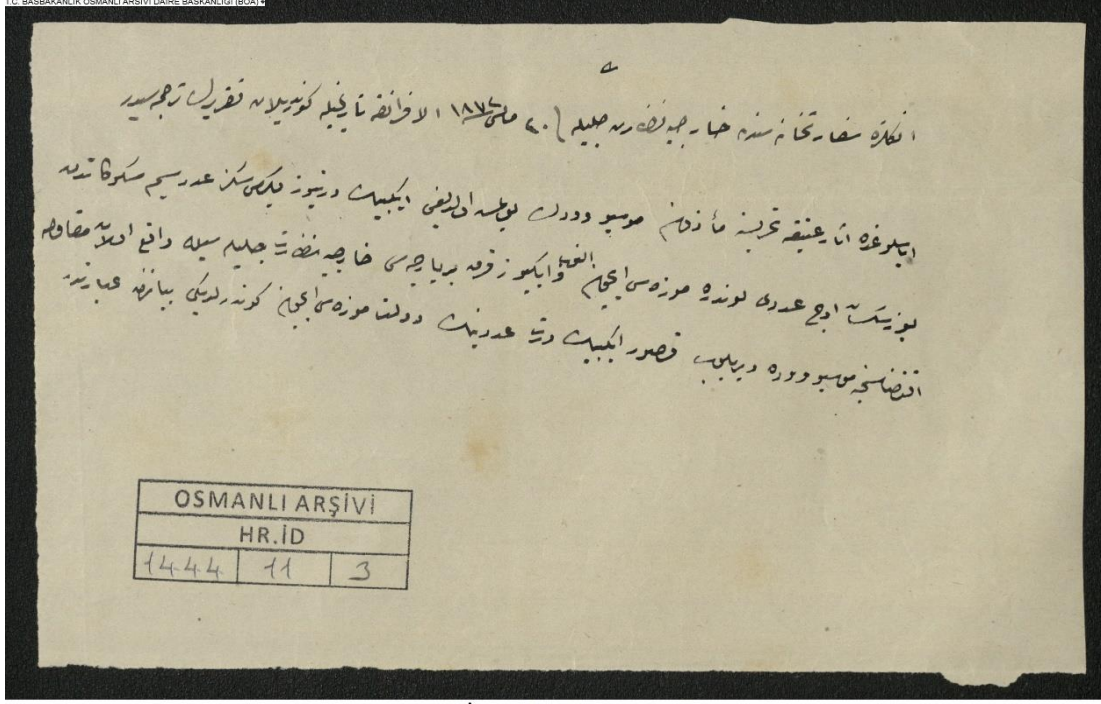
HR.ID.01444.00014.002

Kaynak: HR. İD. Dosya No:1444, Gömlek No:14.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA EFES HARABELERİ'NİN İNGİLTERE'YE
GÖTÜRÜLMESİ ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

EK 2: İngiltere Sefarethanesinden Hariciye Nezareti Celilesine, 12 Mayıs 1289 [20 Mayıs 1872].

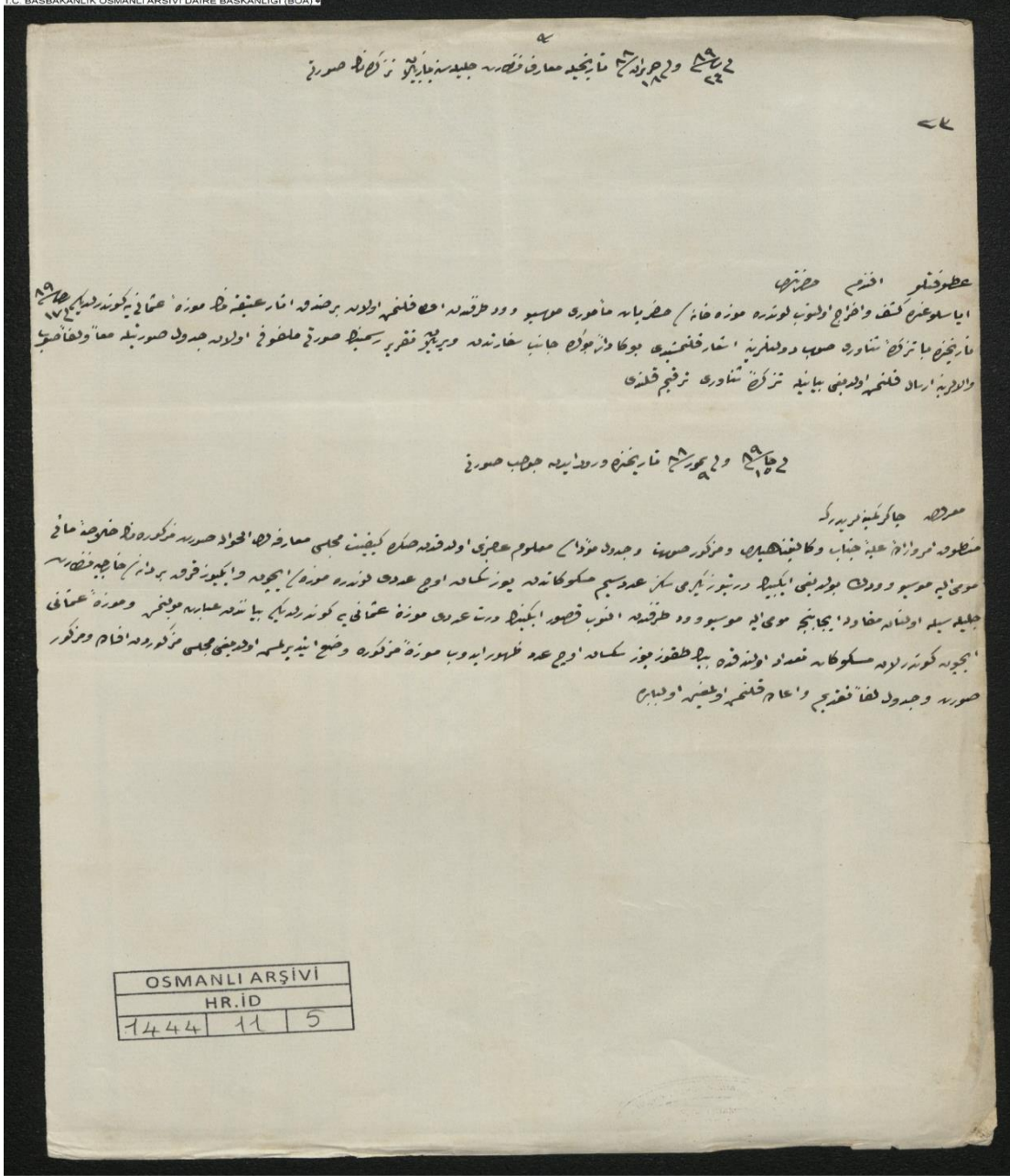

HR.İD.01444.00011.003

Kaynak: HR. İD. Dosya No: 1444, Gömlek No: 11/3.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA EFES HARABELERİ'NİN İNGİLTERE'YE
GÖTÜRÜLMESİ ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

EK 3: Maarif Nezareti Celilesine Buyrulan Tezkirenin Sureti, 12 Mayıs 1289 [20 Mayıs 1872].

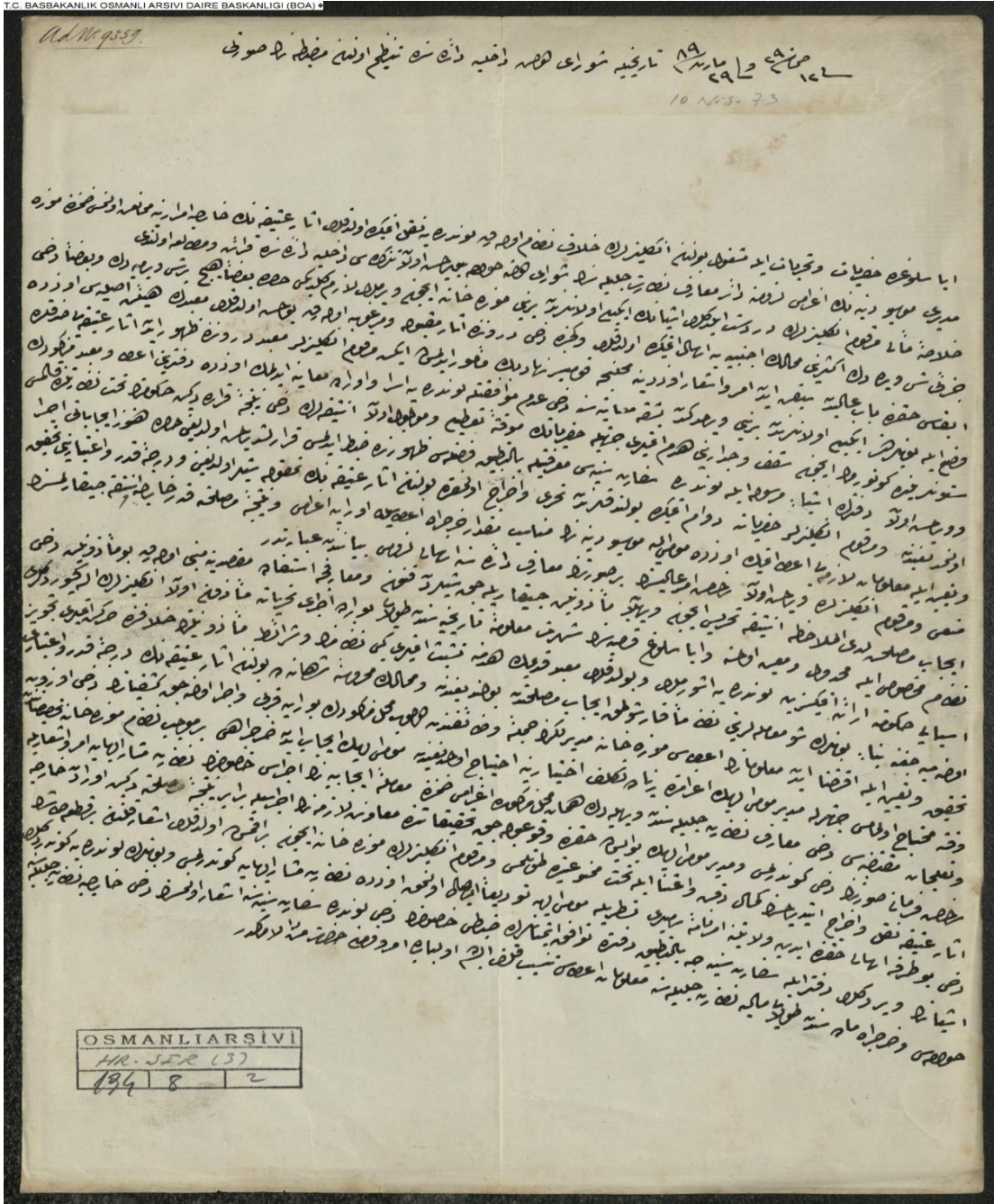
HR.İD.01444.00011.005

Kaynak: HR. İD. Dosya No: 1444, Gömlek No: 11/5.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA EFES HARABELERİ'NİN İNGİLTERE'YE GÖTÜRÜLMESİ ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

EK 4: Şura-1 Devletten Dahiliye Dairesine, 2 Nisan 1290 [30 Nisan 1873].

HR.SFR.3.00194.00008.002

Kaynak: HR. SFR. 3, Dosya No: 194, Gömlek No:8.